„A-L APUCA PE DUMNEZEU DE (UN) PICIOR"*

EUGENIU COŞERIU

1.1. În articolul său *Il cuide Dieu tenir par les piez* (*Mélanges de philologie romane offerts à M. Karl Michaëlsson*, Göteborg, 1952, p. 351–355), A. Långfors a atras atenţia asupra acestei expresii utilizate în franceza veche şi medie pentru a exprima în mod plastic o „bucurie exuberantă" (sau o „fericire perfectă"), semnalând totodată faptul că locuţiunea – deşi în forme parţial diferite – apare în textele literare între secolele al XII-lea – al XV-lea. El găseşte într-adevăr la Tobler–Lommatzsch cinci exemple, la care va adăuga un al şaselea, mult mai tardiv, şi le clasifică în felul următor:

a) formulă „completă": *Par les piés cuide Dieu tenir* (Gautier de Coinci, *Miracle d'un chevalier qui aimoit une dame*) şi: „[la vieille] de joye emprise, *cuidant Dieu tenir par les piez*, lève de haulte heure..." (*Cent nouvelles nouvelles*);

b) formulă fără verbul *cuidier*: „si fud plus liez/ Que s'il *tenist Dieu par les piez*" (Ambroise, *Estoire de la Guerre Sainte*, tradusă de Gaston Paris prin „Il fut plus content que s'il avait tenu Dieu par les pieds" //„fu mai bucuros decât dacă l-ar fi ţinut pe Dumnezeu de picioare"//); *Com s'il tenist Dieu par les piés* (*Robert le Diable*); „fu si liez *qu'il ne vousist mie Dieu tenir par les piez*" (*Récits d'un ménestrel de Reims*);

c) formulă fără *cuidier* şi fără *piez*: „Et ne *samblast que Dieu tenist*" (*Escanor*).

În ceea ce priveşte sensul acestei expresii, Långfors este de părere că ideea fundamentală şi specifică redată este cea de decepţie, aspect ce ar fi, de asemenea,

---

* Articolul, cu titlul *„Tenir Dieu par les pieds"*, a apărut în *Mélanges d'études romanes offerts à Leiv Flydal*, „Études Romanes de l'Université de Copenhague", *Revue Romane*, numéro spécial 18, 1979, Akademisk Forlag. Traducerea, din limba franceză, îi aparţine doamnei prof. Anca Gâţă, de la Universitatea „Dunărea de Jos", Galaţi. În text, între bare oblice duble //.../, a fost plasată transpunerea, adeseori voit literală, a enunţurilor pentru care s-a apreciat că este necesară şi reproducerea variantei în limba franceză. Forma finală a textului de faţă reprezintă rezultatul reviziei redacţionale (n.red.).

ALIL, t. XLIX–L, 2009–2010, Bucureşti, p. 7–16

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

implicat de verbul *cuidier*[1]. Doar variantele fără *cuidier* ar părea că nu exprimă decât o „bucurie exuberantă" şi că nu conţin nici o „idee de nerealizare" (*op.cit.*, p. 355). Dar acest lucru este puţin probabil, deoarece verbul *cuidier* nu se referă, în mod evident, decât la imposibilitatea justificării metaforice a bucuriei (faptul de a fi apucat picioarele lui Dumnezeu), explicaţie care, bineînţeles, nu poate fi decât imaginară, aşa cum remarcă de altfel însuşi Långfors, în acelaşi context: „Imposibilitatea gestului enunţat [...] este subliniată de prezenţa [...] verbului *cuidier* «a crede, a-şi imagina»" (*ibidem*, p. 352). Pe de altă parte, formulele „reduse" nu sunt de fapt decât înlocuiri ocazionale ale formulelor „complete", astfel încât ele nu pot avea un alt sens decât acestea din urmă[2]. Dimpotrivă, este

[1] „Ideea esenţială este decepţia, nerealizarea speranţei nutrite" (*op.cit.*, p. 352); „cred că, în expresia pe care o studiem, sensul de nerealizare este primar: ea enunţă o bucurie care se dovedeşte prematură, himerică, ideea decepţiei fiind imediat sugerată de prezenţa verbului *cuidier*" (*op. cit.*, p. 355).

[2] Dat fiind că găseşte deja formula „redusă" („slăbită") în texte vechi, iar formula „completă" atât într-un text vechi (la Gautier de Coinci), cât şi într-unul destul de recent (*Cent nouvelles nouvelles*), Långfors crede că a avut loc de timpuriu o veritabilă reducere a expresiei şi că cele două variante au convieţuit apoi una alături de cealaltă „timp de trei secole şi mai bine" (*ibidem*). Însă aceasta este o interpretare care nu poate fi acceptată. În cazul acestor locuţiuni este vorba despre fenomenul de «discurs repetat» (cf., cu privire la această noţiune, articolul nostru *Structure lexicale et enseignement du vocabulaire. Actes du Premier Congrès international de linguistique appliquée*, Nancy, 1966, p. 194–198), iar una dintre proprietăţile unităţilor de «discurs repetat» este că ele pot fi totdeauna reprezentate prin unele din părţile lor. Dacă astăzi cineva nu spune decât *Tant va la cruche à l'eau* sau *Il s'en moque comme du quart*, aceasta nu înseamnă că aceste formule „reduse" există ca veritabile „variante" alături de „formulele complexe" care le corespund, căci, în realitate, la acestea din urmă se face aluzie, ele nefiind spuse decât pe jumătate. De altfel, *com si*, în exemplul extras din *Robert le Diable*, are aceeaşi funcţie textuală ca şi *cuidier* în formula completă. Este acelaşi caz, sau este aproape aceeaşi situaţie, şi în ceea ce priveşte *samblast* în exemplul din *Escanor*. Şi chiar în cazul exemplului din Ambroise nu este mai puţin evident că ar fi vorba doar de ceva presupus.

** Informaţia cu privire la tratarea expresiei în *Dicţionarul limbii române* al Academiei (DA, t. I/I, literele *A-B*, Bucureşti, 1913, s.v. *apuca*) trebuie completată semnalând reluarea discuţiei în *seria nouă* din DLR, t. VIII, partea a 2-a, Litera *P* (*pe–pînar*), Bucureşti, Editura Academiei, 1974, s.v. *picior*, după cum urmează: „*parcă* (*l-*)*a prins* (sau *apucat*) *pe Dumnezeu de* (*un*) *picior*, se spune despre cineva care are o bucurie (foarte) mare şi neaşteptată". În legătură cu varianta expresiei cuprinzând verbul (a) *apuca* (pentru care E. Coşeriu citează mai multe dicţionare), în DLR, pe lângă citatul din Ispirescu, se mai fac trimiteri la Zanne, *Proverbele românilor*, şi la Frédéric Damé, *Nouveau dictionnaire roumain-français*. Pe de altă parte, varianta cu verbul (a) *prinde* este înregistrată după Ion Pop-Reteganul şi după S.Fl. Marian, la ultimul „cu schimbarea construcţiei" („Să fi prins pe Dumnezeu de-un picior şi nu i-ar fi părut aşa de bine"). Menţionăm, în plus, faptul că, pe lângă atestarea unor variante din textul publicistic actual, prezentarea, într-un cadru mai larg, a argumentării lui Eugeniu Coşeriu privind moştenirea din latină a expresiei discutate, în diferite limbi romanice, cu referire la studiul tradus acum, se găseşte la Stelian Dumistrăcel, în articolul *„A prinde* (*a apuca*) *pe Dumnezeu de un picior* = a avea o surpriză plăcută, a ieşi cu bine dintr-o încurcătură", din dicţionarul intitulat *Până-n pânzele albe. Expresii româneşti. Biografii – motivaţii*, Iaşi, Institutul European, 2001, p. 130. Printre altele, este semnalată soluţia de compromis la care recurge

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

foarte adevărat că expresia noastră, aşa cum vom constata noi înşine mai jos, poate fi „ironică" (*ibidem*, p. 352) – este ironică, într-adevăr, atunci când este aplicată nu celui care vorbeşte (ceea ce se întâmplă arareori), ci altor persoane (ceea ce constituie cazul cel mai frecvent).

1.2. Aceeaşi locuţiune – *crede* (sau *i se pare*) *că a apucat* (sau *a prins*) *pe Dumnezeu de (un) picior, parcă ar fi apucat (prins) pe Dumnezeu de (un) picior* – şi exact cu acelaşi sens (adică referitor la o bucurie excesivă şi orgolioasă) există şi în română, unde este chiar folosită în mod curent. În *Dicţionarul limbii române* al Academiei (DA), găsim: „*A apuca pe Dumnezeu de (un) picior* se zice despre cel ce nu mai poate de bucurie sau de îngâmfare (crezând că cine ştie ce lucru mare a săvârşit)", cu un exemplu care începe cu verbul *a socoti* „a crede, a presupune", din Ispirescu; la Tiktin (*Rumänisch-deutsches Wörterbuch*, 1903–1924): „*Crede că a apucat pe Dumnezeu de picior*, er glaubt, Wunder was erreicht zu haben"; la Candrea (în Candrea–Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat* „Cartea Românească" [1926–1931]): „*parcă a apucat pe Dumnezeu de un picior*, se zice despre cineva care are o bucurie neaşteptată"; la A. Scriban (*Dicţionaru limbiĭ româneştĭ*, Iaşi, 1939): „*Apuc pe Dumnezeu de picior*, dau de o mare fericire"; şi în *Dicţionarul limbii române moderne* (Bucureşti, 1958): „*A apuca pe Dumnezeu de picior*, a simţi o mare bucurie"**.

1.3. Pornind de la articolul lui Långfors, D. Găzdaru („*Tomar el cielo con las manos" en las lenguas románicas*, în Societas Academica Dacoromana, „Acta Philologica", II, Roma, 1959, p. 225–231) a menţionat această expresie românească, aproape identică cu cea din franceza veche, şi citează un exemplu din Creangă („Lui Iţic i s-a părea c-a prins pe Dumnezeu de un picior, când te-a vedea acasă", *Moş Nichifor Coţcariul*), comparând-o cu sp. *tocar el cielo con la(s) mano(s)*, cu it. *toccare el cielo con un dito*, dar şi cu sp. *tomar* (*asir, coger*) *el cielo con las manos*. Pentru expresia italiană, Găzdaru reproduce explicaţia lui Rigutini–Fanfani (*Vocabolario italiano della lingua parlata*): „dicesi proverbialmente di chi, per avere ottenuto alcuna cosa fuori della propria espettazione, prova grandissimo contento, più spesso mescolato di un po' d'orgoglio [NB]", iar cu privire la cea de a doua expresie spaniolă notează că, dacă este adevărat că în Spania ea este interpretată ca fiind corespunzătoare cu „recibir gran enfado o enojo por alguna cosa, manifestán dolo con demonstraciones ruidosas", totuşi, în Argentina, ea „înseamnă" practic acelaşi lucru ca şi expresia italiană *toccare il cielo con un dito*.

Însă, spre deosebire de Långfors, Găzdaru pune, de asemenea – şi chiar pe primul plan –, problema etimologiei acestor locuţiuni. El se întreabă mai ales cum s-ar putea explica paralelismul izbitor între română şi franceză şi este mai întâi

I.M. Marinescu în traducerea textului din Petronius (comentat de Coşeriu): pentru „Hoc facto putabat *se coleum Iouis tenere*", găsim „crezu că *l-a apucat pe Jupiter de picior*" (Petronius, *Satyricon*, „Cultura Naţională", Bucureşti, 1923, p. 45) (n.red.).

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

tentat să admită o influenţă a francezei vechi asupra românei (influenţă exercitată prin intermediul literaturii), aceasta părându-i soluţia cea mai verosimilă. Cercetătorul admite totuşi şi posibilitatea unui împrumut în ambele limbi, care ar putea proveni dintr-o a treia limbă neidentificată. Însă, dat fiind faptul că găseşte locuţiuni analoge în poloneză şi în croată (*szczęśliwy jakby Pana Bga za nogę złapał* „fericit de parcă l-ar fi apucat pe Domnul Dumnezeul nostru de picior" şi *zar misliš da si dragoga Boga za bradu uhvatio?* „crezi poate că l-ai apucat pe bunul Dumnezeu de barbă?"), concluzionează printr-o presupunere pe care o consideră în cele din urmă ca „tal vez más cercana a la realidad": aceste locuţiuni ar fi putut apărea în mod independent în cele două limbi, în virtutea unei „capacidad imaginativa común del espíritu francés y rumano". El elimină în mod hotărât doar ipoteza unei origini comune reprezentată de latină, în baza faptului că în latină nu găseşte expresii analoge.

2.1. De altfel, locuţiunea noastră există şi în franceza modernă. Ea este înregistrată ca „populară" s.v. *pied* la Littré („*il croit tenir Dieu par les pieds* se dit d'un homme très joyeux de quelque affaire" //„*crede că îl ţine pe Dumnezeu de picioare* se spune despre cineva foarte bucuros de ceva"//) şi ca „figurată şi populară" în *Dictionnaire de l'Académie* („*Croire tenir Dieu par les pieds*, éprouver une vive satisfaction dont on exagère le sujet" //„*a crede că îl ţine pe Dumnezeu de picioare*, a simţi o mare satisfacţie al cărei motiv este exagerat"//); şi am văzut că Gaston Paris o utiliza traducând din franceza veche. Este adevărat că, în cazul dicţionarelor, ar putea fi vorba despre o locuţiune învechită, preluată în mod mecanic din alte dicţionare mai vechi[3], iar la Gaston Paris ar putea fi o traducere în mod deliberat literală. Însă aceeaşi locuţiune (*i tié l'bon Dié pa les piés, i pinse qu'i tié l'bon Dié pa les piés* etc.) a fost semnalată de P. Ruelle ca funcţională în franceza din Belgia, mai ales în graiurile wallone (într-o recenzie a articolului lui Långfors, „Neuphilologische Mitteilungen", 54, 1953, p. 85–87). Ruelle explică expresia belgiană prin „crede că a atins fericirea deplină, că are un noroc nemaipomenit" şi – lucru şi mai important – dă şi varianta *têni'l bon Dieu pa'l barbe*.

2.2. Mai mult, documentarea cu privire la acest tip de locuţiuni poate fi extinsă şi la alte limbi. În albaneză găsim, într-adevăr, *ka zënë Perëndinë me dorë* „l-a apucat pe Dumnezeu cu mâna", explicat la A. Leotti (*Dizionario albanese-*

[3] Într-adevăr, locuţiunea figurează, de exemplu, la Furetière şi în *Dicţionarul* lui Trévoux. Însă W. Gottschalk (*Die sprichwörtlichen Redensarten des französichen Sprache*, I, Heidelberg, 1930, p. 357) o semnalează ca „învechită": „*croire tenir Dieu par les pieds* (über den Erfolg einer Sache glücklich sein: 1750, 1787, veraltet)". Data 1750, menţionată de Gottschalk, face referire la *Dictionnaire des proverbes français* (Frankfurt şi Mainz, 1750), iar 1787 se referă la Leroux, *Dictionnaire comique, satirique, critique...* (ediţie nouă, Pamplona şi Amsterdam, 2 vol., 1786–1787).

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

italiano, Roma 1937, s.v. *perëndí*), prin „si è insuperbito straordinariamente". Iar Á. Rosenblat menționează, pentru spaniola din Venezuela, *agarrar a Dios* (sau *a Papa Dios*) *por la chiva* „a-l apuca pe Dumnezeu de barbă", expresie pe care o explică astfel: „es alcanzar algo extraordinario: «Ése como que agarró a Papa Dios por la chiva». Y por esso se dice del que se ufana por algo: «Se cree que agarró a Papa Dios por la chiva»" (*Buenas y malas palabras en el castellano de Venezuela*, Caracas–Madrid, 1956, p. 140). Cf. și expresiile îndeaproape înrudite cu tipul *toccare il cielo con un dito*: it. *Nessuno può toccare il cielo col dito*, sp. *Nadie puede coger* (sau *tomar*) *el cielo con las manos*, care figurează la W. Gottschalk, *Die bildhaften Sprichwörter der Romanen* (I, Heidelberg, 1935, p. 2) și cărora li se poate adăuga și locuțiunea paralelă din catalană *voler tocar el cel amb la mà* „a vrea să atingă cerul cu mâna", adică „pretendre coses impossibles" (Fabra, *Diccionari general*, s.v. *cel*).

3.1. Cu privire la toate aceste locuțiuni – cu excepția celor din urmă, care au un sens diferit – trebuie subliniate două aspecte. Pe de o parte, este vorba de o bucurie exuberantă și orgolioasă, ca și când cineva ar fi obținut ceva absolut ieșit din comun, și motivul acestei bucurii este prezentat prin intermediul expresiei în cauză ca ceva presupus, crezut sau gândit de către cel la care se referă locuțiunea (cf. sensul identic din acest punct de vedere al fr. *cuidier*, *com si*, *penser*, rom. *a crede*, *a i se părea*, *a socoti*, *parcă*, polon. *jakby*, croat. *misliti*, sp. din Venezuela *como que*, *se cree que*). Pe de altă parte, de fapt, este vorba despre expresii diferite. Într-adevăr, ele constituie în primul rând două grupuri absolut distincte: în primul grup (A), se crede că a fost atins cerul (cu un deget, cu mâna, cu mâinile): tip it. *toccare il cielo con un dito*. În al doilea grup (B), se crede că a fost apucat Dumnezeu de o parte a corpului: tip fr. *cuidier Dieu tenir par les piez*. În acest al doilea grup, „Dieu" //„Dumnezeu"// și „attraper" //„a apuca"// (sau „saisir" //„a apuca, a prinde; a ține"//) reprezintă, la rândul lor, aspectele comune ale locuțiunilor luate în discuție, în timp ce partea corpului de care este apucat Dumnezeu apare adesea ca fiind diferită: picioarele (franceză), un picior (sau laba piciorului) (română, poloneză), barba (croată, wallonă, spaniola din Venezuela), sau chiar nu este deloc numită (cum este cazul expresiei albaneze). Aceste fapte implică următoarele: dacă locuțiunile din cel de-al doilea grup au aceeași origine, ar fi trebuit să existe în expresia care a constituit punctul de plecare ceva care, pentru un motiv oarecare, trebuia înlocuit și care a fost înlocuit în diverse moduri (sau chiar, uneori, suprimat).

3.2. Mai mult, dacă cele două grupuri sunt separate, concordanțele care există în interiorul fiecărui grup sunt de așa natură încât nu ar putea fi explicate printr-o poligeneză. Unitatea de gândire umană este în general suficientă, fără îndoială, ca justificare generică a unor expresii ca cele aparținând grupurilor A și B (cât și a altor expresii asemănătoare, ca fr. *voir les cieux ouverts*, *se sentir au septième ciel*,

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

être aux anges //a vedea deschizându-se porţile raiului, a se simţi/fi în al şaptelea cer//, it. *essere al settimo cielo*) – adică pentru a explica faptul că expresii asemănătoare pot apărea în orice limbă –, însă această justificare nu este suficientă pentru a explica faptul că, în două limbi îndeaproape înrudite, cerul este cel atins (şi anume cu mâna sau cu un deget). Şi nu este suficientă nici pentru a explica faptul că, în alte trei limbi atât de îndeaproape înrudite, Dumnezeu este prins de o parte a corpului. Aceste locuţiuni trebuie deci să aibă, în fiecare dintre cele două grupuri, o origine comună[4].

3.3. În plus, expresiile discutate, în măsura în care sunt utilizate în zilele noastre, sunt peste tot expresii evident populare (şi Găzdaru observă că locuţiunile româneşti sunt „familiare"), astfel încât este dificil să admitem că s-au răspândit datorită literaturii. Pentru italiană şi spaniolă, pe de o parte, pentru franceză şi română, pe de altă parte (şi, în acest caz, şi pentru spaniolă, dacă locuţiunea care, până în prezent, nu a fost semnalată decât în Venezuela, este totuşi, aşa cum ne este permis să credem, destul de veche), trebuie, deci, mai înainte de orice să presupunem baze latine.

4.1. Or, cele două turnùri existau în latină, şi anume chiar cu acelaşi sens şi aceleaşi trăsături caracteristice.

4.2. Prima se găseşte, de exemplu, la Cicero (*Ad Atticum*, II, 1, 7): *nostri principes digito se caelum putant atingere* şi, într-o formă uşor diferită însă de această dată, cu simptomaticul „ut aiunt", care introduce dictoane, la Symmachus (*Epistolae Familiares*, 1, 52/46): *ne ego digito, ut aiunt, supera connexa tetigissem* (cf. A. Otto, *Die Sprichwörter und sprichwörtlichen Redensarter der Römer*, Leipzig, 1890, p. 63). În dicţionarul Lewis–Short, *digito caelum atingere* este tradus, s.v. *caelum*, prin „to be extremely fortunate"; iar F. Calonghi, în a doua parte a lucrării sale *Dizionario della lingua latina* (ed. a 3-a, Torino, 1957), explică it. *toccare il cielo col dito* prin „essere felice" şi îl „traduce" în latină doar prin *digito caelum atingere*. La rândul său, această expresie latinească era evident preluată din greacă, în care τη κεφαλη του ουρανου ψαυειν, literalmente „a atinge cerul cu capul", era o locuţiune absolut curentă şi se utiliza exact în acelaşi sens (cf. A. Otto, *op.cit.*, loc.cit.). Este vorba, de altfel, de o expresie bine-cunoscută şi nu ne vom ocupa de ea aici.

4.3.1. Cea de a doua locuţiune apare, după părerea noastră, la Petronius (51, 5), în celebra istorisire despre împărat (Tiberius) şi sticlarul care a inventat un sortiment de sticlă incasabilă şi flexibilă (istorisire reluată între alţii şi de Isidor din

[4] Cu privire la sensul istoric al soluţiilor „poligenetice" (care în realitate nu sunt soluţii, ci constituie doar un mod de a pune problemele respective), cf. E. Coseriu, *¿Arabismos o romanismos?* („Nueva revista de filologia hispánica", 15, 1961, 1–2, *Homenaje a Alfonso Reyes*, I, p. 17–18) şi *„Tomo y me voy". Ein Problem vergleichender europäischer Syntax* („Vox Romanica", 25, 1966, p. 44).

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

Sevilla, *Etymologiae*, XVI, 16, 6). Iată această istorioară, cu fragmentul care ne interesează:

> Fuit tamen faber qui fecit phialam uitream, quae non frangebatur. Admissus ergo Caesarem est cum suo munere, deinde fecit reporrigere Caesari et illam in pauimentum proiecit. Caesar non pote ualdius quam expauit. At ille sustulit phialam de terra; colissa erat tamquam uasum aeneum. Deinde martiolum de sino protulit et phialam otio belle correxit. *Hoc facto putabat se coleum Iouis tenere*, utique postquam [Caesar] illi dixit: „Numquid alius scit hanc condituram uitreorum?"...

Fără îndoială, fragmentul subliniat înseamnă, în traducere literală, „Acestea duse la bun sfârşit, el credea că îl ține (sau: l-a apucat) pe Jupiter de c...", sp. „Hecho esto, creía haber asido a Júpiter por un c...", însă sensul pe care îl putem deduce cu uşurință din context este evident: că „sticlarul era cuprins de bucurie şi foarte mândru, adică credea că-l ține pe Dumnezeu de un picior", dat fiind mai ales faptul că fusese întrebat dacă şi altcineva mai cunoştea secretul minunatei sticle (căci, firește, nu putea bănui că, de îndată după aceea, împăratul avea să-l decapiteze).

4.3.2. Cât despre lecțiunea *coleum*, aceasta poate fi considerată ca fiind pe deplin garantată. Este lecțiunea din *Codex Traguriensis* şi în prezent ea este acceptată, practic, de toți filologii, îndeosebi, de A. Ernout (în ediția sa *Pétrone. Le Satiricon*, ed. a 3-a, Paris, 1950, p. 48), de A. Maiuri (*La Cena di Trimalchione di Petronio Arbitro*, Napoli, 1945, p. 117), de E.V. Marmorale (*Petronii Arbitri Cena Trimalchionis*, ed. a 2-a, Florența, 1961, p. 84), de P. Perrochat (*Le Festin de Trimalcion. Commentaire exégétique et critique*, ed. a 2-a, Paris, 1952, p. 82) etc. În trecut, editorii (şi comentatorii) „corectau" în general *coleum*, pe care îl preschimbau în *solium*, sprijinindu-se pe pasajul din Horațiu, *Epistole*, I, 17, 34[5], *attingit solium Iouis*, căruia Maiuri (*op. cit.*, loc.cit.) îi aduce obiecții foarte îndreptățite: „Gli editori che correggono *in solium Iovis* si richiamano all'oraziano *attingit solium Iovis* [...], ma ciò non autorizza a distaccarsi dalla lezione del codice e a rinunciare alla plebea ma più efficace espressione di Trimalchione"[6].

[5] Este ceea ce face deja N. Heinsius (în ediția lui P. Burmann, Utrecht, 1709; a 2-a ed., Amsterdam, 1743), urmat de Buechler, Friedländer etc.

[6] John of Salisbury (Johannes Saresberiensis, cca 1120–1180), care introduce în al său *Policraticus* o parafrază a textului lui Petronius, dă în acest loc *coelum* (cf. *Policraticus*, ediția Giles, Oxford, 1847–1848, IV, 5, p. 232), ceea ce, după Marmorale (*op.cit.*, loc.cit.), „fa supporre o che gli abbia letto male *coleum* o che abbia voluto ripulire il testo". Adică John of Salisbury, care, bineînțeles, urma un manuscris cu mult mai vechi (dispărut apoi) al *Satiricon*-ului (*Codex Traguriensis* datează, se ştie, de-abia din secolul al XV-lea), avea tocmai *coleum* în exemplarul pe care îl utiliza. Isidor din Sevilla, care, de altfel, reproduce cuvânt cu cuvânt istorioara lui Petronius,

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

4.3.3. Marmorale, care în această privinţă este de aceeaşi părere, adaugă totuşi: „L'espressione è grossolana, ma piena di forza, come avviene sempre quando il popolo modifica frasi viete e consunte" (*op.cit.*, loc.cit.). Adică, pare să creadă că enunţul *coleum Iouis tenere* constituie o imitaţie şi deformare voluntară a expresiei *solium Iouis attingere*, expresie pe care o consideră evident o locuţiune tradiţională („frase vieta e consunta"). Este şi opinia multor altor autori, de exemplu Otto şi Perrochat. Însă e oare într-adevăr vorba, în cazul acestei expresii, despre o imitaţie a expresiei *solium Iouis attingere*? Iar această ultimă expresie (care, de altfel, nu este semnalată în această formă decât la Horaţiu) era într-adevăr o locuţiune? Ne permitem să ne îndoim. În chiar textul lui Horaţiu, invocat în această discuţie, expresia pare a fi mai curând utilizată în sensul său propriu, dat fiind că învingătorii urcau într-adevăr în templul lui Jupiter Capitolinus. Şi la fel se întâmplă şi cu celelalte două ocurenţe ale sintagmei *solium Iouis* citate de Marmorale: *Sine tui solium Iouis, et virtute parata/ Astra tenes* (Statius, *Silvae*, III, 1, 25–26) şi *cum deinde tremendi ad solium uenere Iouis* (Valerius Flaccus, 3, 384–385)[7]. Acestea nu sunt locuţiuni, ci construcţii libere care, în afara faptului că în cadrul lor este menţionat Jupiter, nu au nicio asemănare anume cu expresia lui Petronius. Mai curând, *putabat se coleum Iouis tenere* prezintă toate aparenţele unei locuţiuni cu caracter fix şi proverbial.

5.1. În orice caz, nu există nici un motiv pentru a crede că această expresie ar fi fost creată de Petronius, nici că el ar fi fost primul care ar fi utilizat-o în această formă. Chiar dimpotrivă: nu este lipsit de sens să presupunem că, şi în acest caz, este vorba despre o expresie care exista deja înaintea lui Petronius în limbajul popular şi pe care Petronius a adoptat-o. Se ştie că multe locuţiuni latine populare atestate pentru prima dată (sau chiar exclusiv) în *Satiricon* supravieţuiesc în limbile romanice (şi, bineînţeles, nu datorită acestui text, ci transmiţându-se în mod direct). Această presupunere ar fi confirmată dacă s-ar adeveri că expresiile romanice luate în discuţie mai sus continuă locuţiunea folosită de Petronius.

5.2. Or, acest lucru este măcar foarte probabil şi avem o serie de bune motive pentru a admite aceasta. Argumentul cel mai puternic în această privinţă este chiar sensul expresiei cu pricina, care este identic cu cel al expresiilor romanice[8]. Un al

---

continuă după *phialam correxit* în modul următor: *Hoc facto Caesar dixit artifici* [...]. Aceasta înseamnă că pur şi simplu el omite pasajul *putabat* [...] *tenere*, ceea ce ne arată că şi el citea *coleum* în textul de care dispunea şi că a suprimat toată fraza pentru a evita reproducerea acestui cuvânt.

[7] Cu privire la Statius, E. Otto remarcă în mod explicit (*op.cit.*, loc.cit., notă) că la acesta este vorba chiar de primirea între zei.

[8] A. Ernout, care, pe bună dreptate, nu raportează *coleum* la *solium*, presupune că locuţiunea *coleus Iouis* desemna „fără îndoială un fel de talisman" (*op.cit.*, loc.cit.); la fel, Perrochat, *op. cit.*, loc.cit. Această presupunere este totuşi lipsită de fundament; mai mult, o asemenea desemnare nu ar conveni contextului. Însă chiar dacă expresia *coleus Iouis* ar fi trebuit să desemneze o amuletă, tot ar însemna şi „coleus Iouis", iar sensul fragmentului ar fi, în orice caz, că sticlarul era cuprins de bucurie

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

doilea argument este furnizat de analogia perfectă între structura expresiei latineşti şi cea a locuţiunilor romanice: în expresia latinească găsim şi „a-l fi apucat" sau „prins" (*tenere*), şi un zeu (Jupiter), şi o parte a corpului de care zeul este apucat; mai mult, există în expresie chiar acel „credea" (*putabat*) care introduce atât de des expresiile romanice. Însă, un argument suplimentar şi la fel de convingător este furnizat chiar de faptul că expresiile romanice şi, respectiv, cele neromanice nu sunt în întregime identice, adică de faptul că în aceste expresii referirea se face adesea la părţi ale corpului diferite. Într-adevăr, această diversitate poate fi justificată ca o consecinţă a unei înlocuiri eufemistice: în momentul în care Jupiter a fost înlocuit în locuţiune de Dumnezeul creştinilor, trebuia totodată neapărat înlocuit şi *coleum*, şi anume prin termeni mai decenţi, corespunzători imaginii creştine a lui Dumnezeu.

6. Problema etimologică a expresiilor din franceza veche şi din română poate fi deci considerată ca şi rezolvată: este vorba, foarte probabil, de locuţiuni moştenite din latină, anume de modificarea prin eufemisme a lat. *putabat se coleum Iouis tenere*. Şi acest lucru este valabil şi pentru expresia din albaneză. Dimpotrivă, rămâne de stabilit în ce mod şi pe ce cale locuţiunea a fost introdusă şi în croată şi poloneză.

Universitatea din Tübingen

*

Eseul nostru, a cărui idee centrală (referitoare la etimologia expresiei examinate) îşi are originea într-un seminar despre latina vulgară ţinut în 1956, fusese deja expediat redacţiei acestor *Mélanges* [vezi p. 9, n.red.] când M.K. Baldinger ne-a semnalat articolul lui J. Thomas, *De Pétrone aux Patois Modernes: „Croire tenir Dieu par les pieds"* („Zeitschrift für romanische Philologie, 74, 1958, p. 413–423), care scăpase atenţiei noastre. Thomas, bazându-se numai pe faptele franceze (la care adaugă însă o întreagă serie de noi exemple belgiene exemplelor deja oferite de P. Ruelle), ajunge la aceeaşi concluzie cu privire la etimologia expresiei noastre, soluţie pe care o prezintă „cu titlu de ipoteză" (p. 420). Estimăm că şi această coincidenţă fortuită, precum şi rezultatele la care am ajuns şi faptele pe care le-am semnalat (mai ales existenţa acestui tip de expresii în mai multe limbi romanice şi neromanice, dar şi diversitatea lor în ceea ce priveşte partea corpului pe care o numesc) confirmă pe deplin ipoteza lui Thomas. Dimpotrivă, nu se poate ţine cont de ipoteza emisă, nu fără ezitări, de către P. Ruelle (*art.cit.*, p. 87), conform căreia expresiile în discuţie ar putea proveni din expresia folosită în Evanghelie (Matei, 28,8,9) *tenuerunt pedes eius* [ale lui Christos]. De fapt, această ipoteză ar putea fi luată în consideraţie, la urma

şi de mândrie după „performanţa" sa aparte. Otto (care adoptă totuşi lecţiunea *solium*) interpretează foarte bine sensul expresiei în cauză: „er hielt sich für einen Gott" (*op.cit.*, loc.cit.). Cu privire la distincţia între d e s e m n a r e , s e m n i f i c a t şi s e n s , cf. lucrarea noastră *Die Lage in der Linguistik*, Innsbruck, 1973, p. 9.

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)

urmei, doar pentru franceză și pentru locuțiunea *tenir Dieu par les pieds*, dar nu și pentru celelalte limbi romanice, respectiv neromanice care cunosc acest tip de locuțiuni, nici pentru diferitele variante în care acestea apar în limbile respective. Și chiar în expresiile din franceza veche, *tenir* nu este folosit cu sensul „soutenir" //„a susține, a sprijini"//, germ. „halten", ci mai curând cu sensul „avoir attrapé" //„a(-l) fi apucat"// (sau „saisi" //„prins"//), care este și cel al lat. *tenere* în textul lui Petronius [E.C.].

BDD-A1251 © 2009-2010 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-15 20:51:26 UTC)